

УДК 316.37.013.78

DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-3699.2021.13.13>Ольга Поляк, канд. пед. наук, доц
ORCID ID: 0000-0002-1981-4536

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ В РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В КЛАСИЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ ТА США (КІНЕЦЬ ХІХ ТА ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Проаналізовано спільні та відмінні риси розвитку соціологічної освіти України, США та Росії, визначено особливості формування та розвитку соціологічної думки в США, досліджено вплив соціально-політичних умов України на розвиток соціологічної науки кін. ХІХ та поч. ХХ ст. в класичних університетах.

Ключові слова: соціологія, соціологічна освіта, класичний університет.

Вступ. У нашій статті ми розглядатимемо розвиток соціологічної освіти поза центром її походження – країнами Західної Європи – на основі поєднання історичного підходу і елементів наукової компаративістики та звернення до авторських публікацій [О. Поляк, 2006; О. Поляк, 2007]. Це ми вважаємо більш продуктивним, до того ж, нам не довелося зустрічати фундаментальних наукових праць, автори б яких досліджували спільне і відмінності у походженні та розвитку соціологічної думки в таких віддалених територіально і не надто подібних за суспільним устроєм державах, яким були наприкінці ХІХ ст. США.

Стан дослідження проблеми. Автори поширених в Україні навчальних посібників з соціології подають становлення соціологічної думки на основі виправданого і перевіреного історичного підходу з акцентуванням досягнень і внеску видатних основоположників цієї науки: Ручка А.О., Танчер В.В., Волков Ю.Г., Нечипуренко В.Н., Самигін С.І., Піч В.М., Макеев С.О., Костенко Н.В., Юрій М.Ф., Бачинин В.А., Городяненко В.Г., Погорілий О.І., Макеев С.О. [Бачинин В., 2003; Піч В., 2002; Погорілий О., 1996; Ручка А., 1995; Якуба О., 1996].

Викладення основних положень. Аналіз того, що стосувалося США кінця ХІХ століття дозволяє виділити наступне:

- відбувалося прискорення індустріалізації шляхом більшого акцентування не цивільного, а воєнного виробництва, що було зумовлено потребами тих воєнних конфліктів, у які були втягнені США;
- країна віддавала перевагу агресивній зовнішній політиці, скеровані на захоплення і господарське освоєння нових територій і створення колоній;
- великі географічні розміри та існування чималої кількості вільних земель для розвитку фермерства на нових технічних і наукових засадах;
- надзвичайно багатонаціональний склад населення і його швидке кількісне зростання одразу з кількох різнопланових причин;
- невисокий освітній рівень населення, що не відповідав вимогам індустріального способу виробництва і потребам воєнної експансії;
- високий відсоток дітей і молоді у складі всього населення;
- активізація робітничого руху і загострення соціальних конфліктів на першій стадії прискореної індустріалізації у США.

США було як своєрідна модель буржуазної федеративної республіки.

У США в релігійній сфері головну роль відігравали протестантські церкви (англійські пуритани, голландські та інші протестанти), в межах духовності яких вивисувалася і вславлялася людина-творець.

У США ми бачимо не сформованість соціуму і постійну необхідність те чи інше "будувати з нуля".

Для США характерна майже повна відсутність національних проблем територіального плану – найбільш гострого і небезпечного типу загроз.

У США сформувалася децентралізована освітня система, діяльність якої забезпечували безпосередньо зацікавлені у ній громадяни.

Існував варіативний потік емігрантів на терени обох Америк, що значно перевищував потік іммігрантів зі Сходу і Півдня. Ця ситуація стала змінюватися лише тоді, коли індустріалізація набрала високих темпів і для зайвої сільської робочої сили відпала необхідність їхати в Аргентину чи Канаду. Для США на період прискорення індустріалізації і створення капіталістичного аграрного сектору припав особливо потужний приплив іммігрантів з Європи.

Діяльність робітничих керівників та інших політично активних осіб не мала характеру збройної діяльності, скерованої на політичні зміни шляхом терору і насилля.

На наш погляд, слід розпочати розгляд становлення соціологічної думки в США з нагадування того факту, що в обох державах в другій половині ХІХ ст. значний вплив на економіку, всі соціальні процеси, а також на освіту, науку і культуру мали питання війни і оборони.

Сполучені Штати Америки у першій половині 1860 років пройшли складне випробовування Громадянською війною, яка мала величезні економічні та соціальні наслідки. Перемога Півночі означала не тільки ліквідацію рабства, а й поступову ліквідацію пов'язаного з ним специфічного стилю мислення і відповідної культури, яким не було місця в тій "всепланетній мрії", в яку стали перетворюватися США. Перемога у цій запеклій війні була б неможливою, якби Північ не здійснила технологічний стрибок і не прискорила індустріалізацію та включення в економічне життя багатих природних ресурсів Центру і Заходу країни. Ці зміни спиралися на завершення формування специфічного "американського індивідуалізму" і поширення англо-голландського протестантського "духу капіталізму", визначальні риси якого так вдало висвітлив вже згаданий вище М. Вебер у книзі "Протестантська етика і дух капіталізму".

Кінець ХІХ ст. відзначений у США безприкладною інтенсифікацією потоку іммігрантів із більшості країн Європи, включаючи поляків і, почасти, українців із західних земель. Хоч серед них було мало людей з високим освітнім рівнем, та у той момент для США більш важливим була їх відносна молодість і згода на тривалу та інтенсивну працю. Потреби іммігрантів і запити індустріального ринку праці тогочасних США стали причиною того, що кінець ХІХ ст. був відзначений швидкою розбудовою освітньої системи – введенням кількарічної обов'язкової

безоплатної освіти, збільшенням кількості коледжів університетського рівня, створенням (1876 р.) першого університету Джона Гопкінса, спроможного готувати не лише бакалаврів, а й докторів наук [Драгоманов М., 1991; Йоханнінгмейер Э., 2001]. До цього моменту всі американці, які хотіли отримати "післядипломну" (post-graduated) освіту, стати повноцінним науковцем і претендувати на посаду професора коледжу, змушені були їхати в аспірантуру європейських – німецьких, англійських чи французьких – університетів.

Загалом же вища освіта в США лишалася привілеєм невеликого відсотка населення, а університети обох країн набагато поступалися за кількістю студентів закладам Західної Європи. Про це свідчать дані табл. (використані джерела [Бродель Ф., 1995; Кинелев В., 1995]. Стосовно один одного у сфері вищої освіти і науково-дослідної технічної та гуманітарної діяльності США кінця XIX століття перебували більш-менш на одному рівні.

Таблиця

Студентські контингенти найбільших університетів світу в 1900-му році

Місце	Університет і країна	Кількість студентів
1	Паризький (Франція)	12 171
2	Берлінський (Німеччина)	11 312
3	Віденський (Австро-Угорщина)	6 981
4	Мадридський (Іспанія)	5 575
5	Будапештський (Австро-Угорщина)	5 409
6	Неаполітанський (Італія)	5 165
7	Мюнхенський (Німеччина)	4 828
8	Московський (Росія)	4 461
9	Гарвард (США)	4 091
10	Лейпцігський (Німеччина)	3 849
12	Оксфорд (Великобританія)	3 441
13	Міннеаполіський (США)	3 236
16	Чикагський (США)	2 959
21	Філадельфійський (США)	2 673
23	Берклі (США)	2 661

"Відкриття" Японії після того, як блок розвинених капіталістичних країн у 1868 р. підтримав повстання південно-західних територіальних кланів проти центрального уряду, супроводжувалося безприкладно швидким і цілеспрямованим розвитком всіх рівнів освіти. Японська молодь і старші особи стали сотнями прибувати на навчання в більшість університетів світу.

Не лише японці, які до 1868 р. фактично не мали нормальної вищої освіти, але й американці у другій половині XIX століття вважали необхідним навчатися чи стажуватися в університетах Західної Європи. Студенти і молоді викладачі отримували цим самим змогу знайомитися з усіма останніми досягненнями у сфері наук про природу і суспільство.

Звичайно, подібні відрядження отримували не всі, та й не кожен однаково реагував на праці О. Конта чи Г. Спенсера. Ті, хто поділяв цінності російського устрою і так чи інакше підтримував "царя-батюшку", мав можливість стати штатним викладачем гімназії чи й навіть університету, а надалі спокійно і з великою вигодою для сімейного бюджету вести викладання класичних курсів історії чи філософії, старанно оминаючи все те, що могло не сподобатися державним інспекторам та іншим наглядачам, яких була абсолютна більшість.

Так уже давно ведеться, що представники всіх наступних поколінь, які живуть у змінених соціально-політичних умовах, під час аналізу минулих подій та оцінки їх учасників звертають увагу не на конформістів і захисників старого ладу, а на тих небагатьох, хто з якихось причин чи висловлював неортодоксальні погляди, чи навіть діяв на користь соціально-економічних змін і прискорення настання нового ладу. Не дивно, що саме ця невелика група представників різних націй, під час ознайомлення з піонерськими працями науковців Заходу у себе вдома чи під час стажування, приймали нові погляди і розпочинали поширювати їх на своє оточення та студентів.

Найчастіше це траплялося тоді, коли поєднувалося родинне виховання і навчання в Європі. Всі науковці, які

фігурують серед фундаторів соціологічної думки в Україні, пройшли саме цей шлях.

Типовий приклад – життя і діяльність Михайла Петровича Драгоманова (1841–1895), який походить з козацького роду, в родині та під час навчання в Полтавській гімназії та Київському університеті стикався з людьми, які не боялися заперечувати Закон Божий і висловлюватися проти кріпосного права. Ось наслідки: "У 60-ті роки він виявляє себе як кращий публіцист, людина демократичних переконань, захисник інтересів українського народу. Це викликає невдоволення царських чиновників. Незважаючи на захист магістерської дисертації, популярність серед молоді, російській владі перешкождали йому зайняти штатну посаду в Київському університеті. М. Драгоманов їде за кордон, спілкується з провідними європейськими науковцями, бере активну участь у справах української громади у Відні, Львові. Після повернення додому він співпрацює з Південно-Західним відділенням Російського географічного товариства, веде плідну науково-дослідницьку роботу" [Якуба О., 1996, с. 88].

Спроби М. Драгоманова поширити серед студентів і ширших кіл передові тогочасні погляди західноєвропейських представників суспільних наук логічно сприймалися освітнім і політичним керівництвом Росії не лише як "вільнодумство", а й як небезпечні політичні акції, які мали бути покарані і припинені. Оскільки не було можливості для заперечення фактів, які він наводив у своїх публіцистичних і наукових працях, то єдиним засобом проти М. Драгоманова міг бути арешт. Наслідком цього протистояння стала еміграція в Західну Європу, де наш перший історик-соціолог перебував з 1876 року аж до смерті.

Ті життєві і загальнополітичні обставини, в яких М. Драгоманов формувався як молодий науковець, стали безпосередньою причиною зміщення його інтересів від класичної для історика тематики до сфери, яка у даний момент обіймається поняттям "політична соціологія". Тому в працях зарубіжних знавців суспільних теорій і в процесі самостійних аналізів він шукав відповіді на

питання державності і влади, прав і свободи особи, походження і розвитку етносів, внутрішньої і зовнішньої політики, особливостей законів еволюції суспільства.

Грунтовні знання про тогочасні досягнення точних наук і віра в їх можливості стала причиною того, що М.П. Драгоманова можна віднести до позитивістів, адже він поділяв тогочасне європейське бачення соціології як універсальної і "точної" науки про суспільство, спроможної синтезувати різноманітні знання і досягнення, які на той час накопичили інші науки. Як історик, він легше помічав евристичну обмеженість бачення суспільства як аналогу складних біологічних організмів і домінування в усіх явищах виключно матеріальних чинників нижчих рівнів. Для більшого успіху соціологічні теорії мають увібрати в себе досягнення історії, політичної економії, кратології і тогочасних знань про державу та ін. У своєму прагненні до міждисциплінарного синтезу суспільних наук М. Драгоманов був близький до таких основоположників західноєвропейської соціології, як О. Конт, Дж. Міллер, Г. Спенсер та ін.

На багатьох історичних прикладах М. Драгоманов доводить, що вказана аналогія "суспільство – біоорганізм" є "гіпертрофованою", а циклічна теорія історичного розвитку Дж. Віко окремі частинні випадки подає як загальноісторичне явище. Він вважає, що кращих результатів соціолог-аналітик досягне у разі застосування методу "логічної семантики" – поглибленого аналізу досліджуваних явищ, виділення спільного і відмінностей, їх класифікації і типологізації. В його працях знаходимо пропозицію розглядати суспільство як багаторівневу структуру, що в першому наближенні має три основні підсистеми:

I) матеріал, з якого складаються суспільства (індивіди, народності);

II) різноманітні об'єднання (їхні форми, родина, класи, державні й міждержавні союзи);

III) продукти суспільної діяльності (матеріальні, моральні).

Для їх аналізу і складання прогнозів однаково важливе врахування багатьох чинників економічних, політичних і культурних, що безпосередньо чи опосередковано впливають на суспільний розвиток. Ці пропозиції у науковому аспекті значно переважали поширені у той час прості і "механістичні" пояснення проявів матеріалістичних рушійних сил суспільних процесів – економічних аспектів, конкуренції класів, географічних чи інших природних умов тощо. М. Драгоманов вважав, що акцентований матеріалізм за ігнорування духовного та історико-культурного начал не зможе виявити визначальні закономірності суспільної взаємодії та розвитку для всіх часів та всіх народів.

Звичайно, М. Драгоманов не відкидав ролі виробничо-технологічних інновацій і відкриттів, оскільки історичні факти свідчать на користь того, що духовна складова соціальної еволюції як її визначальна рушійна сила (за О. Контом – потік і поширення ідей) набирає повноти впливу далеко не одразу після своєї першої появи, всьому своєму значенні для прогресу все таки похідна від господарських змін, росту промисловості, торгівлі. Саме останні дають поштовх формуванню нового світогляду, передових ідей. Він погоджувався зі Спенсером у тому, що лише поглиблення господарських змін, модернізація і розширення промисловості, розповсюдження торгівлі і соціальних зв'язків приводять до того, що нові ідеї оволодівають більшістю населення і стають рушійною силою. Але – на противагу марксистам – не обов'язково революційною і далеко не завжди орієнтованою на зміни одних лише виробничих відносин. М. Драгоманов вважав соціальною еволюцію цілком природним процесом, фундаментальною категорією, необхідною для успішного пояснення суспільного розвитку. Визначаючи

можливість революцій і пропонуючи власну класифікацію соціальних катастроф, М. Драгоманов сподівався на те, що більш поширеним є поступовий і позбавлений надмірно болючих для більшості населення поступовий і прогресивний рух. Він має мати наслідком підвищення добробуту громадян, розширення простору для індивідуального й громадського самовираження, підвищення свободи і автономії.

М. Драгоманов, як історик, усвідомлював, що сподівання на миттєві зміни внаслідок терористичних акцій чи локальних збройних повстань на кшталт Паризької Комуні є марними. Вони не зможуть вирішити проблем всіх громадян, оскільки зміна суспільного ладу настає лише після тривалого підготовчого періоду, як це сталося в процесі переходу від феодалізму (аграрного виробництва) до капіталізму (індустріального виробництва). Повинні змінитися засоби виробництва, умови матеріального життя, виникнути і поширитися нові ідеї, має змінитися суспільна свідомість [Бродель Ф., 1995; Бурлачук В., 1995; Драгоманов М., 1991].

Енциклопедичність знань і безперервність саморозвитку навіть у несприятливих умовах давала змогу М. Драгоманову особливо успішно використовувати порівняльний метод, що й відзначають сучасні українські науковці: "Його компаративістика надзвичайно широка і винахідлива: застосовувався порівняльний аналіз не тільки до представників різних етнічних чи соціальних груп, а й цих самих груп в різні історичні періоди, факти стародавньої історії зіставлялися з сучасними, виводилися певні артефакти минулого, які виявлялися в народних традиціях, звичаях, фольклорі. Український вчений цінював праці Е. Тейлора і доповнював його спостереження власними прикладами" [Ручка А., 1995, с. 90].

Цікавими є також пропозиції М. Драгоманова щодо політичного устрою Російської держави і долі українських земель. На жаль, його оптимістичні сподівання на поступовість розвитку економіки, освіти і культури та поширення принципів федералізму, демократії і місцевого громадського самоврядування не здійснилися ні в ХІХ ст., ні пізніше.

Поєднанням контрастів і подібності до життєвого шляху М. Драгоманова є доля іншого науковця – Вячеслава Казимировича Липинського (1882-1931). Народжений на Волині у родині польських шляхтичів, він з дитинства всотував ідеї необхідності відновлення незалежності Польщі та України, поширення європейських засад організації суспільного життя тощо. Вищу освіту розпочинає отримувати у Краківському університеті, де в той час навчання велося польською мовою, хоч ця частина Польщі входила в Австро-Угорщину. Та закінчує навчання у Женевському університеті, де були ще кращі умови для ознайомлення з провідними тогочасними європейськими поглядами на суспільство і закони його розвитку. Пізніше, після повернення додому, активно включився в політичні дискусії і був одним із головних опонентів так званих "федералістів" (М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра та ін.), які схилилися до того, що найбільш імовірним і бажаним є федеральний устрій Росії на основі розвиненої – подібно до Швейцарської – буржуазної демократії.

В. Липинський був серед перших резервістів мобілізований на фронт і набув там важкої хвороби. В роки революції намагався заснувати Українську демократично-хліборобську партію, боровся з більшовизмом і сподівався на те, що заможні землевласники стануть тією провідною силою, що приведе до переміщення кордонів Росії на схід та відновлення незалежності Польщі та України. Успішно представляв український уряд гетьмана

П. Скоропадського у Відні, де й залишився після перемоги більшовиків.

У зарубіжжі В. Липинський був серед найбільш активних – політично і творчо – українських науковців. Він зі своїми прибічниками заснував партію Український союз хліборобів-державників" (УСХД), видавав часопис "Хліборобська Україна" як трибуну, з якої через "Листи до братів-хліборобів" висловлював консервативно-монархічними ідеї відтворення гетьманату і перетворення України в аграрно-демократичну республіку.

У нашому подальшому викладі ми торкнемося долі іншого науковця польського походження – Флоріана Знавецького (1882-1958), якому доля подарувала можливість жити і творити не лише на бурхливих теренах зацікленої на націоналістичних і революційних Європи, але й у США, де були незрівнянно сприятливіші умови для соціологічних досліджень. На протипагу Ф. Знавецькому, В. Липинський перебував у вирі різноманітних подій, а тому для нього науковий аналіз, дослідження і аргументація були підпорядковані вищим народним і політичним прагненням, обґрунтуванню певної громадянської позиції і використанню наукових ідей для побудови більш справедливої суспільної устрою на основі примату державної незалежності.

Практично всі його наукові і публіцистичні праці в їх соціологічних аспектах періоду життя в Австрії, яка після I світової війни з потужної імперії перетворилася на невелику й майже позбавлену індустрії центрально-європейську країну, скеровані на отримання висновків з невдалих спроб 1917–1920-х років відновити українську незалежність. Він акцентував насамперед той факт, що на теренах від Сану до Дону не виявилось достатньо політично та ідейно згуртованої національної еліти. В цьому він вбачав єдину причину того, чому, на відміну від Польщі чи Фінляндії, Україна не спромоглася досягти незалежності і стала легкою здобиччю російських проповідників повного щастя і загальної справедливості під знаменами національної і світової пролетарської революції.

Звичайно, він мав рацію в тому, що в умовах різноманітного рівня конфліктів і загроз, життєво важлива згуртованість і скерування сил нації на захист незалежності, але був надмірно обмежений в оцінці загальних рис еволюційного розвитку українського етносу на тлі тих найбільш впливових світових процесів, які вже розгорталися на його очах – прискорення індустріалізації і швидкого формування небачених за потенціалом воєнно-промислових комплексів, конкуренції світових центрів сили за вплив на бідніші аграрні країни та ін. Головна його життєва помилка як науковця виявилася в неправильній оцінці ролі "землевласників" та їх вищого керівника – свідомого і культурного "Господаря-Монарха". Лише на нього одного від покладав об'єднувальні функції, обмежувальні впливи на землевласників, гарантування свобод громадян, забезпечення компромісу між усіма соціальними силами, персоніфікацію ірраціональних почуттів "народу", "нації" і держави. Майбутнє України він передбачав тільки аграрним, а соціальною основою подібної гранично ідеалістичної "трудової монархії" він вважав консервативне селянство та напівселянський робітничий клас [Липинський В., 1926]. Виклад і критика саме цих поглядів В. Липинського домінують в доступних нам наукових і навчальних виданнях, де він згадується детально чи побіжно [Андрущенко В., с. 340-343; Погорілий О., 1996; Ручка А., 1995; Піч В., 2002; Якуба О., 1996 та ін.].

Рамки статті не дають змоги так само детально розглянути й інших українських науковців. Тому лише нагадаємо, що одним із провідних соціологів Росії був українець М. Ковалевський (1851–1916), чия діяльність після

отримання освіти в Харківському і зарубіжних університетах розгорталася і вдома, і в Західній Європі. У його доробку дуже багато статей і кілька книг з соціології, в яких його найбільше цікавлять пошуки шляхів соціального прогресу і вивчення факторів суспільного розвитку. Він вчив молодь (серед його студентів був всевітньо відомий П. Сорокін) розглядати суспільство і його розвиток як багатовимірний процес, який найглибше детермінується демографічними чинниками.

Значний внесок у розвиток української і російської соціології зробив народжений у професорській київській родині Богдан Кістяківський (1868-1920). Захоплення революційними ідеями привело до послідовних виключень спершу з Київського, а пізніше з Тартуського (Дерптського) університету, що й спричинило завершення навчання в Німеччині, де він слухав лекції Г. Зіммеля та інших провідних науковців. Дуже цікавим фрагментом його життя була співпраця у Гейдельберзькому університеті з М. Вебером, якому він допоміг опанувати російську мову для роботи з тими джерелами, в яких Вебер сподівався знайти інформацію про революційні події в Російській імперії в перші роки XX ст. У своїх наукових поглядах Б. Кістяківський здійснив перехід від марксизму до філософського варіанту тогочасного європейського ідеалізму, сподіваючись шляхом підвищення "верховенства права" і правничої культури забезпечити соціальний і економічний поступ. Складність подібного шляху прогресу засвідчує сучасна Україна – у нас все ще надто поширений розкритикований Б. Кістяківським правовий нігілізм і нерозуміння того, що негідні засоби не слід застосовувати навіть під приводом наміру досягнення як завгодно гарних і благородних цілей.

Як відзначалося вище, соціологічну науку розвивали не професори державних університетів, а дисиденти і прихильники прискореної побудови "найсправедливішого суспільства". Керівні кола слушно вважали небезпечними для себе практично всі зарубіжні інновації не лише філософсько-політичного змісту, а й освітні чи навіть промислово-технологічні (виняток – зброя). Цілком необхідні освітні й інші реформи розпочиналися, але здійснювалися викривлено і обмежено, або стикалися з контр реформами (такою була доля реформаторських дій царя Олександра II). Найбільш прихильно царат розглядав слов'янофільство (М. Данилевський, К. Леонтьєв та ін.) і релігійно-філософські течії (М. Бердяєва, С. Булгаков) з їх "доказами" неминучого занепаду і розпаду "західних" цивілізацій і небачених успіхів Росії на її месіанському шляху [Бердяєв Н., 1993; Бердяєв Н., 1990; Бродель Ф., 1995 та ін.]. У принципі, це стабільна для росіян тема, яка й досі дуже поширена у філософських, соціологічних і політичних виданнях. Не випадково у даний момент в Російській Федерації масовими накладками виходять книги тих російських науковців початку XX ст., чий погляди підтримують намагання сучасної керівної еліти будь-що відновити підупалу могутність шляхом примусової "добудови" СНД і створення інтегральної цілісності з трьох слов'янських держав і Казахстану. Можливо, найбільш доцільним є повернення до праць П. Сорокіна (1889–1968) та їх масового видання російською мовою, що сталося практично одразу ж після формування перших ознак "перестройки" і тривало аж до зламу століття [Сорокін П., 1992, 1993, 2000 та ін.].

Нагадаємо, що саме П. Сорокін створив першу в Росії університетську кафедру соціології, але не мав змоги у часи більшовизму забезпечити її довготривалу діяльність. Примусова "еміграція" П. Сорокіна і десертів інших "незручних" для більшовиків науковців перервала при-

родний розвиток у СРСР соціологічних досліджень і соціологічної освіти майже до моменту його розпаду. За таких підходів неважко було заборонити М. Грушевському читати соціологічні курси в Київському інституті народної освіти, а з 1929 року оголосити соціологію "буржуазною лже-наукою", надовго ліквідувавши всі спроби частини гуманітаріїв не надто відставати від зарубіжних колег.

Зовсім інші – дуже сприятливі умови – зустріла соціологія на теренах Сполучених Штатів Америки, що підтверджує висловлену думку П. Штомпки про узгодженість демократії і наук про суспільство. Всі соціологи США "першої хвилі" були успішними і прагматичними університетськими професорами, які не лише не повставали проти американської індивідуалістичної демократії, а й намагалися її захистити і зміцнити. Так, Вільям Самнер (1840–1910) був професором Єльського університету, Лестер Уорд (1841–1913) – університету Брауна (Род Айленд), Франклін Гіддінгс (1855–1931) – університету Колумбія (Нью Йорк), Альбін Смолл (1854–1926) – Чиказького університету, де він заснував першу і найбільш продуктивну у США соціологічну школу, Едвард Росс (1866–1951) – університетів Стенфорд і Вісконсінського та ін. Більшість із них побували в Європі і мали можливість стажуватися чи навіть захищати дисертації в європейських університетах.

Всі засновники соціології у США були переконані в соціальних і гуманістичних перевагах американської демократії і вважали, що соціологія має бути не лише теорією, а й ефективним засобом поліпшення соціального статусу і зміцнення суспільства. Адепти вславленого американського прагматизму, ці науковці та майже всі їхні учні погоджувалися з тим, що головне завдання соціологів полягає у проведенні відповідних поглиблених досліджень, результати яких можуть мати різноманітне корисне застосування. Цим був надовго визначений магістральний напрям розвитку соціології у США, яка невдовзі була визнана корисною і вартою того, щоб платити за її доробок.

Перший крок у цьому реалістично-прагматичному напрямі був визначений ще бізнесменами Рокфеллерами, які в 1892 році фінансували створення Чиказького університету, в початковій структурі якого був передбачений факультет соціологічних наук. Цей факультет на пропозицію засновників університету очолив А. Смолл, який після стажування в німецьких університетах захистив дисертацію в університеті Дж. Гопкінса і навіть устиг попрацювати президентом коледжу Колбі. Зауважимо, що Е. Дюркгейм організував першу в Європі кафедру соціології пізніше – в 1895 році.

Маючи значну свободу дій, А. Смолл за короткий час запросив до себе більшість фахівців-соціологів того часу (Дж. Вінсента, Ч. Хендерсона, У. Томаса, Р. Парка, Е. Бріджеса та ін.), негайно спільно з Вінсентом видав перший у США підручник з соціології, а з 1898 р. став видавати "Американський соціологічний журнал". На чверть сторіччя Чикагський університет став не просто провідним центром соціології у США – він тимчасово монополізував цей науковий сектор.

Наукова школа А. Смолла в засадах світогляду притримувалася визначеної Рокфеллерами протестантської релігійної традиції, в соціальних аспектах поділяла ідеї реформізму, а в гносеологічно-методологічному плані постійно використовувала емпіризм з американською версією прагматизму. Другим пріоритетом А. Смолла і його колег стало наукове забезпечення абсолютної більшості рішень, які приймала муніципальна та інші органи влади Чикаго і штату. В цих умовах наукова продукція чиказької школи була дуже віддаленою не лише від

гранично затеоретизованих праць європейських центрів, а й від конкурентів з Колумбійського університету. З самого початку у згаданому журналі більшість обсягу займали результати польових досліджень великих груп емігрантів – євреїв, німців, італійців, поляків, чехів, шведів, японців та інших, положення на ринку праці і життя чорношкірих американців. Постійні рубрики включали соціологію сім'ї, молоді, статі, релігії та вірувань тощо. Зрозуміло, що в рамках визначених засновниками і членами наглядової ради завдань науковці не могли відмовитися від вивчення девіантної і маргінальної поведінки, служб покарань, соціальної атмосфери у найбільш занедбаних і бідних кварталах тощо.

Висновки. Чиказькі соціологи були першими, хто вивчав суспільну думку і пропонував ефективні засоби її змін і скеровування зусиллями радю, газет, системи народної освіти, релігійних та всіх інших дозволених громадських організацій. Вражаюче швидке зростання Чикаго і перетворення його в головного американського конкурента Нью Йорку зумовило підвищену цікавість міських влад та університетських соціологів до вивчення і вирішення проблем урбанізації.

Чиказька школа мала не лише локально-мічиганське значення, а й впливала на розвиток соціології в Європі. У рамках проектів з дослідження етнічних груп американці прибували в Старий Світ, знаходили колег і спільно виконували завдання. Кращі з європейців пізніше не лише продовжували наукову співпрацю, але й ставали професорами американських закладів. Один із найвідоміших прикладів – поляк Ф. Знанецький (1882-1958). Доля звела його з У. Томасом, який досліджував етнічну меншину поляків. Під керівництвом американця дуже молодий Ф. Знанецький працював плідно і енергійно не лише удома, а у США. Досить вказати, що за короткий час були оприлюднені п'ять книг – "Польський селянин в Європі й Америці" (1918-1920)" Співпраця, науки пошуки і викладання продовжувалися і пізніше, а головний доробок Ф. Знанецького – кілька книг по соціології наукової діяльності і культури, а також чимало молодих колег, які склали основний склад польської соціологічної школи. Є певна аналогія між життєвою долею цього науковця і нашого сучасника П. Штомпки – в обох випадках співпраця з американськими науковцями стала джерелом індивідуального розвитку і значного підвищення творчого потенціалу.

У США Чиказька школа не могла сподіватися на довготривалу монополію, адже науковий успіх супроводжувався і фінансовим – науковці постійно отримували великі замовлення від різноманітних підприємств і організацій на ті чи інші соціологічні дослідження прикладного спрямування різних верств населення (торгівельні преференції, система цінностей, засади індивідуальних дій та ін.). Наслідком стало поширення соціології у всіх великих і середніх університетах і коледжах США, виникнення значних за розмірами і потенціалом наукових шкіл поза Чикаго в Колумбійському, Гарвардському та інших університетах. І все це відбувалося в роки майже цілковитої відсутності соціології в СРСР, де ця наука була відсутня в академіях наук, не існувала університетської дисципліни, а окремі дослідження соціологічного напрямку зрідка проводили представники інших гуманітарних наук.

Список використаних джерел

- Андрущенко В.П. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : Підруч. для вищ. навч. закл. / В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, М.І. Михальченко. – Вид. 3-є, випр. та доп. – К.: Генеза, 2006. – 656 с.
 Бачинин В.А. Соціологія : Три курси лекцій студентам-юристам / В.А. Бачинин. – Харків: Консум, 2003. – 576 с.

- Бердяев Н.А. Самопознание (опыт философской автобиографии) / Н.А. Бердяев. – М.: "ДЗТ", 1990. – 336 с.
- Бердяев Н.А. О назначении человека / Н.А. Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
- Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н.А. Бердяев. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
- Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Том 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе / Ф. Бродель. – К. Основи, 1995. – 543 с.
- Бурлачук В. Біля витоків соціологічної думки в Україні / В. Бурлачук, М. Молчанов, В. Степаненко. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1995. – 130 с.
- Высшее образование в России: очерк истории до 1917 года / Под ред. В.Г. Кинелева. – М, 1995. – 275 с.
- Драгоманов М.П. Вибране / М.П. Драгоманов. – К.: Дніпро, 1991. – 489 с.
- Йоханнингмейер Э. США / в книге "Педагогика народов мира: История и современность", Салимова К., Додде Н. / Э. Йоханнингмейер. – М.: Пед. общ-во России, 2001. – С. 338-358.
- Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – Відень, 1926. – 580 с.
- Накауті Т. ЯПОНИЯ / в книге "Педагогика народов мира: История и современность", Салимова К., Додде Н. / Т. Накауті, Е. Катагири, К. Сэки. – М.: Пед. общ-во России, 2001. – С. 512-547.
- Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ століття : навч. посібник / О.І. Погорілий. – К.: Либідь, 1996. – 224 с.
- Поляк О.В. Становлення соціології поза Західною Європою –спільне і відмінності між Росією, Україною та США / О.В. Поляк // Вища освіта України. – 2006. – №3, додаток, Т. 2. – С. 323-330.
- Поляк О.В. Про особливості поширення нових наукових теорій з місць їх створення (на прикладі соціології) / Праці всеукр. н-пр. семінару АПН, 18.11.2006. / О.В. Поляк. – К.: АПН України, 2007.
- Пястолов С., Шатин А. Российский университет: становление структуры управления / С. Пястолов, А. Шатин // Высшее образование в России. – 2004. – №3. – С. 157-171
- Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії соціологічної думки / А.О. Ручка, В.В. Танчер. – К., Фонд "Відродження", 1995. – 223 с.
- Соціологія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / За ред. В.М. Пічі. Друге видання, виправлене і доповнене. – Львів: "Новий світ-2000", 2002. – 312 с.
- Смирнов А.Г. Соединенные Штаты Америки / "Системы высшего образования стран Запада. Часть 2" / А.Г. Смирнов. – М.: Изд-во Ун-та дружбы народов, 1991. – С. 50-74.
- Соціальна філософія, Короткий енциклопедичний словник. – Київ; Харків.: ВМП. "Рубікон", 1997. – 398 с.
- Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г.Городяненка. – К.: Видавничий центр "Академія", 1999. – 384 с.
- Соціологія : навч. посіб. / За ред. С.О. Макеєва. – 3-те вид., стер. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2005. – 455 с.
- Сорокин П. Человек, цивилизация, общество / П. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
- Сорокин П. Система социологии: В 2 т. / П. Сорокин. – М.: Наука, 1993.
- Сорокин П. Социальная и культурная диалектика. Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений / П. Сорокин. – СПб.: РХГИ, 2000. – 1056 с.
- Якуба О.О. Соціологія. Навчальний посібник для студентів / О.О. Якуба. – Харків: Видавництво "Константа", 1996. – 192 с.

References

- Andrushenko V.P., Gubers'kij L.V., Mihal'chenko M.I. Social'na filosofija. Istorija, teorija, metodologija: Pidruchn. dlja vishh. navch. zakl. – Vid. 3-e, vipr. ta dop. – K.: Geneza, 2006. – 656 s.
- Bachinin V.A. Sociologija: Tri kursa lekcij studentam-juristam. – Har'kov: Konsum, 2003. – 576 s.
- Berdjaev N.A. Samopoznanie (opyt filosofskoj avtobiografii). – M.: "DZT", 1990. – 336 s.
- Berdjaev N. A. O naznachenii cheloveka. – M.: Respublika, 1993. – 383 s.
- Berdjaev N.A. Istoki i smysl russkogo kommunizma. – M.: Nauka, 1990. – 224 s.
- Brodel' F. Material'na civilizacija, ekonomika i kapitalizm, XV–XVIII st. Tom 1. Struktura povsjakdennosti: mozhlive i nemozhlive. – K. Osнови, 1995. – 543 s.
- Burlachuk V., Molchanov M., Stepanenko V. Bilja vitokiv sociologichnoj dumki v Ukraini. – K.: In-t sociologii NAN Ukraini, 1995. – 130 s.
- Vyssee obrazovanie v Rossii: ocherk istorii do 1917 goda / Pod red. V.G. Kineleva. – M, 1995. – 275 s.
- Dragomanov M. P. Vibrane. – K.: Dnipro, 1991. – 489 s.
- Johanningmejer Je. SShA / v knige "Pedagogika narodov mira: Istorija i sovremennost'", Salimova K., Dodde N. – M.: Ped. obshh-vo Rossii, 2001. – S. 338-358.
- Lipins'kij V. Listi do bratviv-hliborobiv. – Viden', 1926. – 580 s.
- Nakauti T., Katagiri E., Sjeki K. JaPONIJa / v knige "Pedagogika narodov mira: Istorija i sovremennost'", Salimova K., Dodde N. – M.: Ped. Obshh-vo Rossii, 2001. – S. 512-547.
- Pogorilij O.I. Sociologichna dumka XX stolittja: Navch. posibnik. – K.: Libid', 1996. – 224 s.
- Poljak O.V. Stanovlennja sociologii poza Zahidnoju Evropoju –spil'ne i vidminnosti mizh Rosieju, Ukrainoju ta SShA // Vishha osvita Ukraini. – 2006. – #3, dodatok, T.2. – S. 323-330.
- Poljak O.V. Pro osoblivosti poshirennya novih naukovih teorij z misc' ih stvorennja (na prikladi sociologii) / Praci vseukr. n-pr. seminaru APN, 18.11.2006. – K.: APN Ukraini, 2007.
- Pjastolov S., Shatin A. Rossijskij universitet: stanovlenie struktury upravlenija // Vyssee obrazovanie v Rossii. – 2004. – #3. – S. 157-171
- Ruchka A.O., Tancher V.V. Kurs istorii sociologichnoj dumki. – K., Fond "Vidrodzhennja", 1995. – 223 s.
- Sociologija: Kurs lekcij. Navchal'nij posibnik dlja studentiv vishhiv zakladiv osviti. Za redakcieju V.M. Pichi. Druge vidannja, vipravlene i dopovnene. L'viv: "Novij svit-2000", 2002. – 312 s.
- Smirnov A.G. Soedinennye Shtaty Ameriki / v "Sistemy vysshego obrazovanija stran Zapada. Chast' 2". – M.: Izd-vo Un-ta druzhby narodov, 1991. – S. 50-74.
- Social'na filosofija, Korotkij enciklopedichnij slovník. – K'iv; Harkiv.: VMP. "Rubikon", 1997. – 398 s.
- Sociologija. Posibnik dlja studentiv vishhiv navchal'nih zakladiv / Za redakcieju V.G.Gorodjanenka. – K.: Vidavnicij centr "Akademija", 1999. – 384 s.
- Sociologija: Navch. posib. / Za red. C.O. Makeeva. – 3-te vid., ster. – K.: T-vo "Znannja", KOO, 2005. – 455 s.
- Sorokin P. Chelovek, civilizacija, obshhestvo. – M.: Politizdat, 1992. – 543 s.
- Sorokin P. Sistema sociologii: V 2 t. – M.: Nauka, 1993.
- Sorokin P. Social'naja i kul'turnaja dialektika. Issledovanie izmenenij v bol'shih sistemah iskusstva, istiny, jetiki, prava i obshhestvennyh otnoshenij. – SPb.: RHGI, 2000. – 1056 s.
- Jakuba O.O. Sociologija. Navchal'nij posibnik dlja studentiv. Harkiv: Vidavnicтво "Konstanta", 1996 r., 192 s.

Надійшла до редколегії 20.04.21

Olga Poliak, PhD (Pedagogical Sciences), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-1981-4536

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

COMMON AND DIFFERENT IN THE DEVELOPMENT OF SOCIOLOGICAL EDUCATION IN CLASSICAL UNIVERSITIES

The commonalities and differences between Ukraine and the United States have been studied. They compared their socio-cultural and economic "field" and proved that only in the United States were relatively favorable conditions for the emergence and strengthening of sociology as a science and as a university discipline, where there were mostly university professors and scientific schools organized by them. America has successfully used the human resources of Poland and other European countries for the development of applied sociology, and the reasons for the rise of the University of Chicago as the first "sociological capital" have been explained.

Keywords: sociology, sociological education, classical University.